

G'ulom XAKIMOV

O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus
ta'lim vazirligi huzuridagi
bosh ilmiy metodik markaz mustaqil izlanuvchisi

OLIJ TA'LIM TIZIMI FAOLIYATINI TASHKIL ETISHDA UNI BOSHQARISH SAMARADORLIGINI BAHOLASH

Maqolada oliy ta'lim muassasalarini boshqarish samaradorligi faoliyatni boshqarish, vazifalarni boshqarish, natijalarni boshqarish kabi sohalarini balli tizimda integral ko'rsatkich asosida bosqichma-bosqich baholash masalasi o'rganilgan.

Kalit so'zlar: oliy ta'lim, boshqarish, boshqarish samaradorligi, baholash.

В статье исследуется вопрос поэтапной оценки эффективности менеджмента высших учебных заведений в сферах управления деятельностью, управления задачами, управления результатами на основе интегрированного показателя в балльной системе.

Ключевые слова: высшее образование, менеджмент, эффективность управления, оценка.

The article explores the issue of step-by-step assessment of the effectiveness of the management of higher education institutions in the areas of activity management, task management, results management on the basis of an integrated indicator in the scoring system.

Key words: higher education, management, management effectiveness, evaluation.

Kirish. Keyingi yillarda mamlakatimizda oliy ta'lim tizimini tubdan yaxshilash, uning sifatini oshirish, raqobatbardosh mutaxassislarni tayyorlash va ushbu sohada raqobat muhitini yaratish bo'yicha yuqori darajada amaliy yo'nalishlar boshlandi. Oliy ta'lim muassasasi ta'lim sifati menejmenti samaradorligini oshirish bugungi kunda muhim ahamiyat kasb etmoqda [1, 2]. Ta'limning iqtisodiy samaraliligi – milliy daromad o'sishida ta'limning ahamiyatini ifoda etuvchi tushuncha. Ta'limga ketadigan moliyaviy sarflar butun hajmini moddiy ne'matlar ishlab chiqarish sohasi xodimlari ma'lumot va malaka darajasini oshirish tufayli olinadigan milliy daromad o'sishi ulushiga nisbati sifatida tushuniladi [3]. Amaliyotda tashqi muhitning samaradorlikka ta'siri o'rganilmagan. Shu sababli Sh.N. Zaynutdinov va A.O.Ochilovalar boshqarish samaradorligini baholashda olingan natijalar (muassasaning tashqi va ichki muhiti)ni zaruriy (loyihada belgilanmagan) foyda orqali o'lchash maqsadga muvofiq, deb hisoblaydi [4]. Chunki bu orqali tashkiliy tuzilmani loyihalashda aloqalarning mustahkamligini baholash mumkin. Bu o'rinda mustahkamlik boshqarish tizimi aloqadorlik faoliyatining uzluksizligini ta'minlashni anglatadi. Bu ko'rsatkich orqali sifat yoki boshqarish tizimining samaradorligi to'g'risida fikr yuritish mumkin. Yevropa sifat menejmenti jamg'armasi tomonidan ishlab chiqilgan biznesni takomillashtirish modeli - EFQM "Excellence Model" 1990-yillar boshidan buyon 13 yildan ortiq vaqt davomida mavjud bo'lib, barqaror rivojlanish va raqobatbardoshlikni oshirishga qaratilgan tashkilotlar uchun ideal boshqaruv tizimining umumlashgan modeli sanaladi [5].

Asosiy qism. Iqtisodiy va maxsus adabiyotlarda, me'yoriy hujjatlarda ishlab chiqarish subyekting faoliyat natijasini baholashda "samaradorlik", "foyda me'yori (normasi)", "rentabellik" kabi iqtisodiy atamalardan aralash holda foydalanilmoqda. Ushbu ko'rsatkichlarning barchasi ham muayyan darajada korxona faoliyatining yakuniy natijalarini ifodalaydi.

Shuni ta'kidlash joizki, iqtisodiy samaradorlik - bu nisbiy ko'rsatkich bo'lib, olingan samara bilan jalb etilgan resurslar taqsimotini (o'lchamning resurs usuli) yoki ishlab chiqarish xarajatlari taqsimotini (xarajatli usul) aks ettiradi. O'lchamning resurs usulida iqtisodiy samaradorlik jalb etilgan barcha resurslar qiymati doirasida, xarajatli usulda esa – ishlab chiqarish jarayonida iste'mol qilingan resurs qiymati doirasida aniqlanadi.

Boshqarish samaradorligi faoliyatning natijaviylikka erishilganligidir, degan qarashlar iqtisodiy adabiyotlarda keng miqyosda talqin etilgan. Ammo, faqat natijaviylik asosida samaradorlik darajasini aniqlash murakkab, chunki, samaradorlik boshqarish faoliyatining umumiy harakati bo'lib, ma'lum harakatlar natijasida maqsadga erishilganligidir. Demak, "ishlab chiqarish samaradorligi" tushunchasi "iqtisodiy samaradorlik"ka nisbatan kengroq tushunchadir. Shu tufayli ishlab chiqarishning barcha darajalarini boshqarishning iqtisodiy jihatlarini rivojlantirishda, faoliyatini yaxshilashda "iqtisodiy samaradorlik" tushunchasini qo'llash mumkin.

Shuni alohida qayd etib o'tish kerakki, boshqaruv apparati, xizmati va bo'linmalari ayrim xodimlarining faoliyatini, ularning bajargan ish natijalari bo'yicha baholashning iloji yo'q. Ularning faoliyati

natijalari boshqaruv faoliyati natijalari boshqaruv obyektiga ta'sir qilish yo'li bilan amalga oshiriladi, ya'ni ishchilar natijalarida ko'rinadi. Shuning uchun boshqaruv apparati faoliyatini takomillashtirish tadbirlarini baholashda muassasa va tashkilotlar ishlab chiqarish – xo'jalik faoliyatining oxirgi natijalariga nisbatan ta'sir ko'rsatishiga qarab o'tkazilishi maqsadga muvofiq.

Hozirda nazariyada va amaliyotda kam o'rganilgan jarayon o'qituvchilik mehnatining samaradorligi hisoblanadi. O'qituvchilik mehnatining samaradorligi qanday ko'rsatkichlar asosida hisoblanadi? Uning qanday parametrlari bo'ladi? Qanday baholash usullari qo'llaniladi? Bu savollarga javob topish murakkab, chunki, o'qituvchilik mehnati boshqa kasb egalarining mehnatidan birmuncha farq qiladi.

Boshqarish mehnati kabi o'qituvchilik mehnatida ham asosan axborot muhim o'rin egallaydi. Shu sababli o'qituvchilik mehnatini tashkil etish boshqarish mehnatida foydalaniladigan ko'rsatkichlarga o'xshab ketadi. O'qituvchilik mehnati samaradorligini tavsiflaydigan ko'rsatkichlar quyidagilardan iborat: balansli foyda, o'qishdan va ITIdan tushgan mablag', ishga qilingan bir so'm xarajat, bir xodimga to'g'ri keladigan ish, talabalarining o'rtacha soni, o'qitish sifati, o'rtacha ish haqi, ish vaqtidan foydalanish, qo'nimsizlik, bir o'qituvchiga to'g'ri keladigan chop etilgan ish, o'quv yuklamasini bajarish, bir o'qituvchiga to'g'ri keladigan talaba, bir o'qituvchiga to'g'ri keladigan texnika, malaka oshirish, ish sharoiti va hokazo.

Respublikamizda Oliy ta'lim tizimini samarali boshqarish eng avvalo boshqaruv subyekti bo'lgan inson omiliga, xoh u talaba yoki professor-o'qituvchi bo'lsin, yoki xodim bo'lsin bundan qat'iy nazar, uning manfaatlari hamda ehtiyojlarini qondirilishiga ko'p jihatdan bog'liq.

Ana shu ma'noda ta'limni mazmunini ishlab chiqarish bilan bog'liq holda takomillashtirib borish bitiruvchilar kasbiy layoqatini kelgusida egallaydigan mutaxassisligi bo'yicha vazifasiga motivatsion yondashuvini, bir so'z bilan aytganda oliy ta'lim boshqaruvi tizimida xodimlarni boshqarish malakasini ham shakllantirib borish zarur.

Boshqacha aytganda talabalar guruhini boshqarishdan tortib oliy o'quv yurti professor-o'qituvchilari, xodimlarini boshqarishga qadar bo'lgan ishlarni umumslubiy asosiga ega bo'lish kerak. Bu jarayon nafaqat oliy o'quv yurti, balki umuman boshqaruv jarayonining umumiy tamoyillariga asoslanadi.

Ma'lumki insonlar turli tuman xususiyatlarga (yoshi, jinsi, jamiyatda tutgan ijtimoiy-iqtisodiy mavqei va hokazolar bo'yicha) bo'lingan bo'lib, har biri o'ziga xos ehtiyojga va didga ega. Shuning uchun bu xilma-xil ehtiyojlarni hisobga olgan holda ularni qondirish imkoniyatlarini yaratish kerak. Bunda mehnatni tashkil qilishdagi personalning boshqaruvdagi ishtiroki shaklidan foydalanish maqsadga muvofiq hisoblanadi. Bu ayrim joylarda "partiyalashtirilgan boshqaruv", deb ham nom olgan. Partiyalashtirilgan boshqaruvning mohiyati shundaki, bunda insonni tashkilotning ichki tashkiliy faoliyatlariga (masalan, qaror qabul qilish, maqsadni belgilash va uni amalga oshirish) jalb qilgan holda, shu tashkilotga bo'lgan qiziqishini oshirishdir. Insonning qiziqishi ortsa, yana ham samaraliroq va sifatliroq ishlashiga sabab bo'ladi va o'zi ham bundan zavq oladi.

Yuqoridagi fikrlardan insonning ehtiyojlarini tahlil qiluvchi motivatsiya nazariyasiga tayangan holda, "inson faqat pul uchun ishlaydi" degan ibora butkul to'g'ri emasligini ko'rishimiz mumkin.

Xo'jalik subyektlari faoliyatining tahlili shuni ko'rsatadiki, ularning muvaffaqiyatli rivojlanishining asosiy omili bo'lib, ishchilarning mehnatga va kasbiy o'sishiga bo'lgan motivatsiyasi hisoblanadi. Umuman bozor iqtisodiyoti sharoitida *motivatsiyadan boshqaruv usuli* sifatida foydalaniladi. Hatto rivojlangan kompaniyalarda ham malakali va iste'dodli mutaxassislarning ishdan ketib qolishi muammolari uchrab turadi. Bu o'sha kompaniyada yetakchi mutaxassislarni motivatsiyalash uslubiyotining yetarli darajada qayta ko'rib chiqilmaganligidan dalolat beradi. Agar bu hol past darajadagi mutaxassislikni talab qiladigan kompaniyalarda unchalik qaltis vaziyatni keltirib chiqarmasa, yuqori malakali mutaxassislikni talab qiladigan kompaniyalarda bu masala eng muhim hayotiy muammo hisoblanadi. Yuqori malakali mutaxassislarning ishdan ketishi kompaniya uchun falokat hisoblanadi.

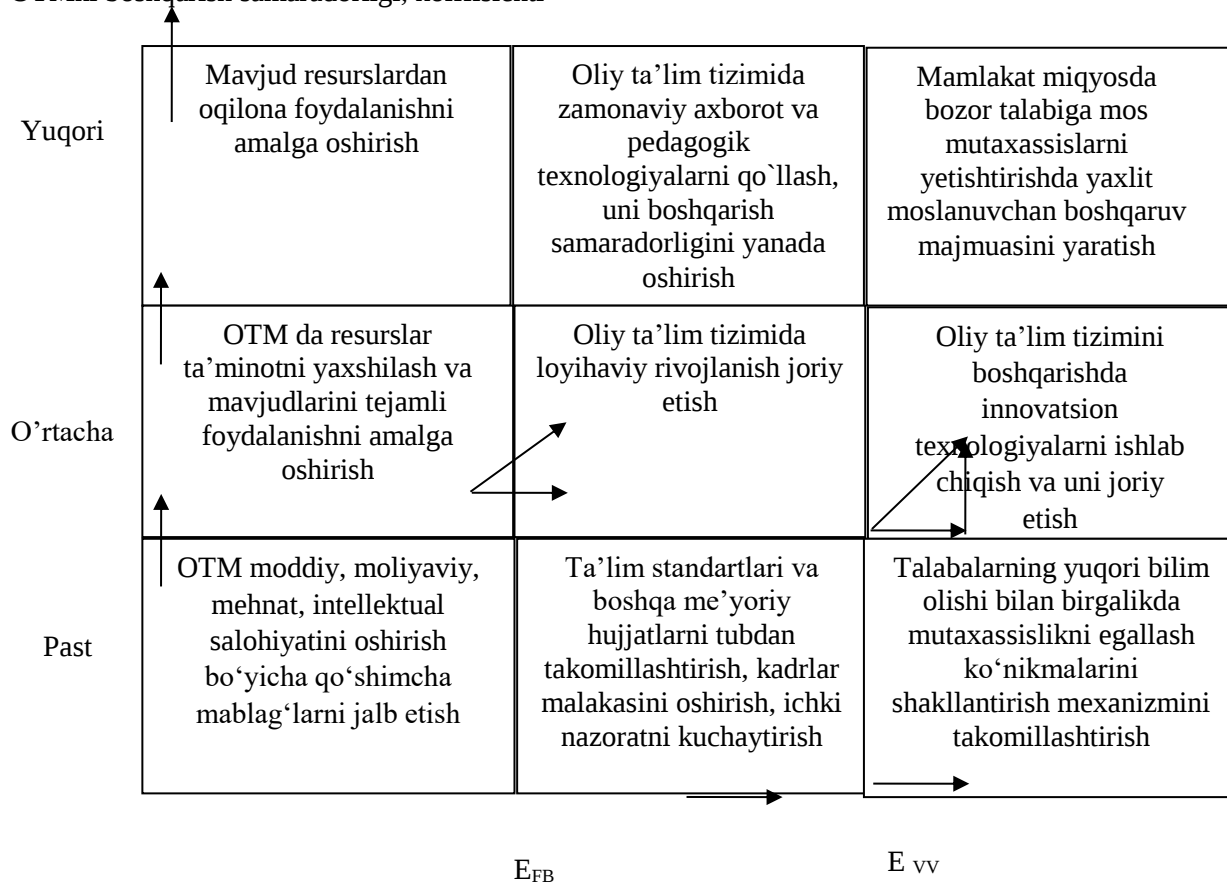
Boshqarishni takomillashtirish bo'yicha bir qator masalalar miqdor ko'rsatkichi orqali ifodalanadi.

Biz tomondan ishlab chiqilgan oliy ta'lim muassasalarining faoliyatini innovatsion boshqaruv samaradorligini baholash uslubiga ko'ra ushbu tizim quyidagi qismlarga ajratiladi:

- faoliyatni boshqarish (FB);
- vazifalarni boshqarish (VF);
- natijalarni boshqarish (NB).

Oliy ta'lim muassasalarini boshqarish samaradorligini baholash va uni oshirish yo'nalishlarini aniqlashda qadamli, ya'ni bosqichma-bosqich uslubidan foydalanishni lozim topdik (1-rasm).EEEEEEEEEE

OTMni boshqarish samaradorligi, ko'ffisienti

1-rasm. O'zbekiston Respublikasida Oliy ta'lim tizimi rivojlanish samaradorligini boshqarishni takomillashtirishning asosiy yo'nalishlari matritsasi (muallif ishlanmasi)

I QADAMDA OTMni boshqarish samaradorligi holatini tahlil qilish va zaruriy ma'lumotlarni yig'ish amalga oshiriladi. Ushbu vazifa ishning ikkinchi bobida amalga oshirildi.

II QADAM. OTM faoliyatini boshqarish samaradorligini baholash uslubini ishlab chiqish.

III QADAM. OTM faoliyatini boshqarish samaradorligini baholash.

IV QADAM. OTM faoliyatini boshqarishdagi tafovutlarni aniqlash.

V QADAM. Muhimligi va muddati bo'yicha muammolarni turlarga ajratish.

VI QADAM. OTM faoliyatini boshqarish samaradorligini oshirish mexanizmlarini takomillashtirish bo'yicha takliflar berish va chora-tadbirlar ishlab chiqish.

OTMning faoliyatini boshqarish samaradorligi tizim osti elementlarining integral ko'rsatkichlari asosida O'zbekiston Respublikasida oliy ta'lim tizimi rivojlanish samaradorligini boshqarishni takomillashtirishning asosiy yo'nalishlari matritsasi tuzildi (1-rasm). Matritsani shakllantirish jarayonida biz tomondan ishlab chiqilgan OTM faoliyatini innovatsion boshqaruv samaradorligini baholash uslubidagi tizim tarkibiy qismlari integral baho ko'rsatkichlari asos qilib olindi. Boshqarish samaradorligi integral baho ko'rsatkichlarining "past", "o'rtacha" va "yuqori" darajalari bo'yicha boshqarish samaradorligini oshirish chora-tadbirlari ishlab chiqildi.

Tadqiqot obyekti sifatida tanlangan Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti uchun kelgusida faoliyatni boshqarish samaradorligini oshirishning "Oliy ta'lim tizimida loyihaviy rivojlanish tizimini joriy etish" varianti eng muqobil sanaladi.

Oliy ta'lim boshqaruvi samaradorligini oshirishning istiqboldagi yo'nalishlarini bashorat qilishda ta'lim oluvchilarning individual sifat xususiyatlari albatta inobatga olinishi lozim. Zero, ta'lim oluvchilarning bir-biriga o'xshamasliklari ta'lim mazmuniga bo'lgan talabni o'zgartirib, imkon qadar muqobil variantni tanlash zaruriyatini yuzaga keltiradi. Shunga qaramay professor-o'qituvchi boshqaruvchi va tadqiqotchidan kuchliroq sanaladi. Bugungi kunda ta'limning kelgusi imkoniyatlarida biznes va tadbirkorlik ta'limni rivojlantirish muhim ahamiyat kasb etadi.

Demak ta'limni, xususan oliy ta'limni kelgusi rivoji ko'p jihatdan ta'limning yangi turi mutaxassislar tomonidan taklif etilayotgan "ishbilarmonlik" (tadbirkorlik) ta'limini yo'lga qo'yilishi bilan uzviy bog'liq.

Xulosa. Bozor munosabatlarini rivojlanishi va ijtimoiy mehnat taqsimotidagi o'ziga xosliklar ana shunday yangi zamonaviy ta'lim turlarini ta'lim tizimi tarkibiga kiritishni talab etmoqda. Ammo, O'zbekistonda ishbiarmonlik ta'limini sotsial-iqtisodiy ahamiyati va mazkur ta'limni mustaqil amal qilinishiga yetarlicha e'tibor qaratilmagan. Mazkur ta'lim turini zaruriyatini mohiyatan yetarli darajada anglamasligi oqibatida kichik biznes va tadbirkorlik subyektlarini jadal rivojlanishida to'siqlar deysinishlar mavjud desak xato qilmagan bo'lamiz. Ana shunga ko'ra davlat va xususiy tuzilmalar uchun qo'shimcha ta'lim (ishbilarmonlik ta'limi)ni shakllantirishning davlat konsepsiyasini ishlab chiqish talabi fikrimizcha quyidagi tamoyillarga asoslanishi kerak:

- shaxsning erkin rivojlanishi va umuminsoniy qadriyatlar ustuvorligi, fuqaroviy mas'ullik, mehnatsevarlik, insonning huquq, erkinliklariga hurmatga asoslanish;
- barcha uchun qulay moslashuvchan ta'lim sohasi ekanligi;
- ishbiarmonlik ta'limida erkinlik va plyuralizmning ustuvorligi;
- ta'lim jarayonining uzluksizligi va izchilligi;
- ishbiarmonlik ta'limini umumjahon andozasi darajasida rivojlantirishda, umumiy, o'rta, o'rta maxsus, oliy va oliy o'quv yurtidan keyingi kasbiy ta'lim orasidagi integratsiyalash tizimni shakllantirish.

Adabiyotlar

1. Беляков С.А. Новые лекции по экономике образования. – М.: Изд-во ООО "Макс Пресс", 2007. – С.74.
2. Граурман О. Менеджмент средней и высшей школы: 100 новых понятие / О.Граурман и др. Helleheim: Universitat-sverlang Hildesheim, 2004. – С.211.
3. Oliy ta'lim (lug'at-ma'lumotnoma) / Saidov M.H., Peregudov L.V., Tohirov Z.T. – T.: "Moliya", 2003. – 313b.
4. Zaynutdinov Sh.N., Ochilov A.O. Oliy ta'lim muassasalarini boshqarish samaradorligini baholash // Iqtisodiyot va ta'lim, 2010. - №2. – 112-117b.
5. Игнатъева Е.Ю. Менеджмент знаний в управлении качеством образовательного процесса в высшей школе. – Великий Новгород, 2008. – 280с.